

زمینه‌های نو شکوفایی کتابخانه‌های مساجد

مسأله مورد بررسی

به استناد قانون اساسی و با تأکید بر اهمیت دسترسی تک تک افراد جامعه به فرهنگ مکتوب، دولت جمهوری اسلامی ایران به عنوان مسئول توزیع کننده عادلانه امکانات فرهنگی و علمی می‌باید با ایجاد کتابخانه‌های عمومی در سراسر ایران شرایط لازم را برای دسترسی هر فرد ایرانی به حداقل فرهنگ مکتوب فراهم آورد.

گرچه در سالهای بعد از انقلاب اسلامی مرتباً بر تعداد کتابخانه‌های عمومی کشور افزوده شده و رقم ۴۲۵ باب کتابخانه عمومی سال ۱۳۶۱ در سال ۱۳۶۹ به ۵۱۳ باب و در سال ۱۳۷۴ به ۷۸۰ باب رسیده است، اما در عمل به دلیل افزایش جمعیت و به دلیل گسترده شدن شهرها و بخشها و به دلیل افزایش تعداد باسوادان محرومیت از دسترسی به حداقل فرهنگ مکتوب افزایش یافته است. در سال ۱۳۵۶ برای هر ۳۰۰۰۰ هزار نفر با سواد در کشور یک کتابخانه عمومی وجود داشت، در سال ۱۳۶۹ برای هر ۵۲۸۰۰ نفر یک کتابخانه عمومی وجود داشت و در سال ۱۳۷۴ برای هر ۷۷۰۰۰ نفر یک کتابخانه عمومی وجود دارد. در حالی که استانداردهای جهانی برای هر سه هزار نفر یک کتابخانه عمومی توصیه می‌کند. به عبارت دیگر برای رسیدن به وضعیت استاندارد به ۱۹۰۰۰ کتابخانه عمومی نیاز داریم.

روند افزایش کتابخانه‌های عمومی در گذشته و امکانات پیش‌بینی شده برای تأسیس کتابخانه‌های عمومی در برنامه دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی فرهنگی جای تردید باقی نمی‌گذارد که دستیابی به ۱۹۰۰۰ باب کتابخانه در آینده‌ای نزدیک میسر نیست.

از طرف دیگر طی سالهای ۱۳۶۰ به بعد پدیده مهم دیگری چهره نموده است که احتمال محرومیت از دستیابی به فرهنگ مکتوب در حال و آینده را افزایش داده است. این پدیده گرانی خارق‌العاده قیمت کتاب و نشریات است.

بررسی قیمت ۸۰ عنوان کتاب که در مجله نشر دانش سال دوم شماره چهارم سال ۱۳۶۱ معرفی شد مشخص می‌سازد که در آن سال میانگین قیمت کتابها حدود ۴۱۷ ریال بوده است.

در حالی که میانگین قیمت کتابهای معرفی شده در مجله نشر دانش سال چهارم، شماره پنجم، مرداد - شهریور ۱۳۷۳ مبلغ ۴۲۳۹ ریال می‌باشد.

با تثبیت افزایش سالانه قیمت کالاهای اساسی در برنامه دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی فرهنگی، به یقین قیمت کتابها نیز دست کم از روند افزایش قیمت سایر کالاها پیروی خواهد کرد. فوری‌ترین پیامد افزایش سال به سال قیمت کتابها کاهش دسترسی فردی به منابع مکتوب برای بخش عظیمی از افراد جامعه است. در چنین شرایطی نقش فرهنگی، آموزشی و اطلاع رسانی کتابخانه‌های عمومی حتی برای کتابخوانهایی که گرانی قیمت کتاب آنها را از مطالعه محروم خواهد کرد افزایش می‌یابد. همانگونه که افزایش هزینه حمل و نقل با وسایل شخصی روی آوری و بهره‌وری از وسایل حمل و نقل عمومی را در پی داشته است.

پدیده گرانی قیمت کتابها از یک سوی و عدم توان دولت در تأسیس کتابخانه‌های عمومی در حد مورد نیاز و استاندارد از طرفی دیگر بحرانی در دستیابی مردم به فرهنگ مکتوب به وجود آورده است که برای رهایی از آن به اندیشه، تحقیق و بررسی نیاز داریم.

پرسش اساسی این است که آیا غیر از کتابخانه‌های عمومی مکان دیگری برای رسانیدن کتاب به مردم در دسترس نیست؟ این احتمال وجود دارد که افراد متفاوت به این پرسش پاسخ متفاوت بدهند.

کنکاش ذهنی این پژوهشگر طی سالهای بعد از انقلاب اسلامی به این سوی هدایت شده است که بهره‌گیری از کتابخانه‌های مساجد احتمالاً یکی از مفیدترین و عملی‌ترین پاسخهاست. کتابخانه‌های مساجد، کتابخانه‌هایی هستند که مردم آنها را به وجود می‌آورند، اداره می‌کنند و احتمالاً خود آنها را به تعطیل می‌کشاند. درست همانگونه که کتابخانه‌های عمومی در غرب با خواست مردم به وجود می‌آیند و اداره می‌شوند. به بیانی دیگر کتابخانه‌های مساجد همشای واقعی کتابخانه‌های عمومی، به عنوان نهادی مردمی در غرب است. با نگرشی اینگونه به کتابخانه‌های مساجد، خیال می‌کنم که این کتابخانه‌ها می‌توانند بخشی از وظیفه کتاب رسانی به مردمی را که یا به دلیل دوری از کتابخانه‌های عمومی و یا به دلیل گرانی قیمت کتاب از دستیابی به فرهنگ مکتوب محروم

هستند بر عهده گیرند. چنین برداشتی هنگامی تقویت می‌شود که متوجه شویم در منطقه پستی ۱۷ تهران ۱۰۳ کتابخانه مسجد وجود دارد در حالی که در کل شهر تهران بین ۲۱ تا ۲۵ کتابخانه عمومی وجود دارد و یا در شهر اهواز ۳۰ کتابخانه مسجد وجود دارد در حالی که در همین شهر تنها ۴ کتابخانه عمومی وجود دارد.

فرضیه همسویی کتابخانه‌های مساجد با کتابخانه‌های عمومی در قالب طرحی تحقیقاتی مورد تصویب اداره ارشاد اسلامی اهواز قرار گرفت. در این تحقیق عوامل کیفی و کمی کتابخانه‌های عمومی ایران، کتابخانه‌های مساجد قدیم و

کتابخانه‌های مساجد اهواز مورد بررسی قرار گرفت. اطلاعات مورد نیاز از پنج روش زیر به دست آمد:

۱. بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی ایران به استناد اطلاعات موجود در کتاب شناسنامه کتابخانه‌های عمومی کشور.
۲. مطالعه نوشته‌های مربوط به کتابخانه‌های مساجد قدیم.
۳. کسب نظر ۳۰ پیشنهاد مسجد و ۳۰ مسئول کتابخانه مسجد درباره تأسیس، اداره، محتوی و مراجعان کتابخانه مسجد.
۴. کسب اطلاعات درباره وضعیت فعلی کتابخانه‌های مساجد اهواز.
۵. مقایسه وضعیت کتابخانه‌های عمومی ایران، وضعیت کتابخانه‌های مساجد قدیم و کتابخانه‌های مساجد اهواز.

اجرای این تحقیق یکسال به طول انجامید و متن تحقیق در ۱۳۵ صفحه تقدیم اداره ارشاد اسلامی اهواز شد. آنچه در زیر می‌آید بخشی از نتایج تحقیق و برداشتهای کلی است که از این مطالعه و تحقیق حاصل شده است.

فلسفه وجودی، بانیان و استفاده کنندگان از کتابخانه‌های مساجد قدیم

در نگاهی کلی، بین کتابخانه‌های مساجد قدیم و کتابخانه‌های مساجد اهواز تفاوت چشمگیری وجود دارد. استفاده کنندگان از کتابخانه‌های مساجد قدیم به دو گروه نسبتاً مشخص تقسیم می‌شدند. آنهایی که در مسجد به آموزش و فراگیری علم و دانش می‌پرداختند و آنهایی که در مسجد به تحقیق می‌پرداختند. چون عده افرادی که باسواد بودند اندک بود، معمولاً استفاده کنندگان از مسجد کسانی بودند که داوطلبانه بنحوی با آموزش و تحقیق سروکار داشتند. در عین حال هرکسی ممکن بود از کتابخانه مسجد استفاده کند و بدین لحاظ کتابخانه مسجد قدیم نوعی کتابخانه عمومی تلقی می‌شود، وضعیتی که امروزه در حوزه‌های علمیه جاری است. این حوزه‌ها هنوز هم کار آموزشی را بر عهده دارند و هم کار تحقیق را، در عین حال کسانی که رسماً در حوزه فعال نیستند نیز می‌توانند از کتابخانه حوزه استفاده کنند.

با انتقال آموزش از مسجد به جای دیگر و همگانی شدن آموزش، بویژه آموزش رسمی، در واقع فلسفه وجودی کتابخانه مساجد قدیم از بین رفت و جز در مورد کتابخانه‌های حوزه علمیه کتابخانه‌های آموزشی و دانشگاهی جایگزین کتابخانه‌های مساجد قدیم شد. البته برای عدم ادامه کار کتابخانه‌های مساجد قدیم عوامل دیگری را نیز می‌توان برشمرد. صلیبیون، مغولان و نزاع‌های مذهبی و فرقه‌ای بخشی از این عوامل هستند، اما خیال می‌کنم این عوامل گرچه با اهمیت هستند ولی نمی‌توانند اصلی‌ترین عوامل باشند. کتابخانه‌های مساجد قدیم تا وقتی که فلسفه وجودی محکمی چون آموزش مسلمین را بر عهده داشتند در صورت تخریب مجدداً بنا می‌شدند، اما از وقتی که آموزش از مساجد به جای دیگری منتقل شد، از توجه به کتابخانه‌های مساجد نیز کاسته شد.

نکته دیگر این که کتابخانه‌های مساجد قدیم به مدد

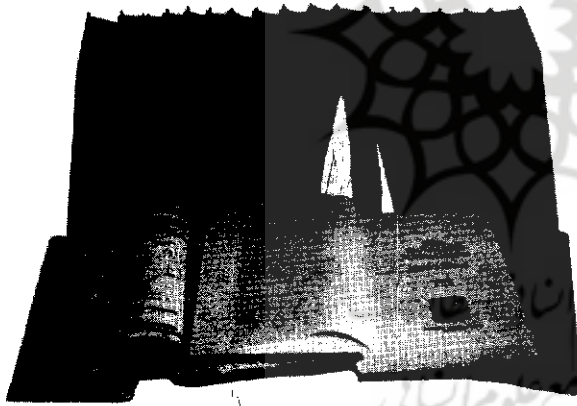
حکمرانان، ثروتمندان و علما شکل می‌گرفت و تداوم می‌یافت و نقش مردم عادی در تأسیس و تداوم آنها احتمالاً اندک بود. اما کتابخانه‌های مساجد اهواز به مدد نوجوانان و جوانان مردم عادی تأسیس و تداوم می‌یابد و دستگاههای دولتی ثروتمندان، بر خلاف کتابخانه‌های عمومی یا شخصی، در تأسیس و تداوم آنها نقشی قابل لمس ندارند. این کتابخانه‌ها را مردم عادی تأسیس کرده، مردم عادی تداوم فعالیت آنها را میسر ساخته و احتمالاً مردم عادی در توقف فعالیت‌های آنان دخالت دارند. افزون بر این بانیان، اداره کنندگان و استفاده کنندگان کتابخانه‌های مساجد اهواز ضمن آگاهی از وجود کتابخانه‌های آموزشگاهی، کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های کانون پرورش کودکان و نوجوانان کتابخانه‌های مساجد را راه‌اندازی و فعالیت آن را تداوم بخشیده‌اند.

همانگونه که قبل از انقلاب اسلامی علیرغم وجود کتابخانه‌های دانشکده‌ای، کتابخانه‌های دانشجویی در دانشکده‌ها. مثلاً دانشکده حقوق دانشگاه تهران - شکل گرفت. بنابراین برای جوانان و نوجوانان هر محل کتابخانه مسجد چیزی متفاوت از کتابخانه عمومی، کتابخانه کانون و کتابخانه دبستان است و نقشی متفاوت از آنها بر عهده دارد. اینکه این نقش چیست در این تحقیق مورد بررسی نبود، اما حداقل می‌توان فرض کرد که کتابخانه مسجد محصول تلاش و همبستگی تعدادی جوان و نوجوان علاقه‌مند به ایجاد چیزی است که فکر می‌کنند برایشان مفید یا رضایت‌خاطر آنها را فراهم می‌آورد.

بانیان، اداره کنندگان و استفاده کنندگان کتابخانه‌های مساجد اهواز دارای ویژگیهای متفاوت از بانیان و اداره کنندگان کتابخانه‌های مساجد گذشته دنیای اسلام هستند. بانیان و اداره کنندگان و استفاده کنندگان کتابخانه‌های مساجد اهواز همگی جوانان و نوجوانان هستند. همه کسانی که به عنوان مسوول و اداره کننده کتابخانه معرفی شدند در محدوده سنی ۱۸ تا ۲۵ سال قرار دارند. استفاده کنندگان از کتابخانه‌های مساجد کلاً نوجوانانی هستند که با هدایت مسوول کتابخانه، کتابخانه را بنیاد نهاده، مجموعه کتابخانه را فراهم آورده و از مجموعه استفاده می‌کنند. این گروه از نوجوانان نیز در فعالیت‌های مساجد مثلاً نماز جماعت و جلسات قرائت قرآن فعالانه شرکت دارند.

گرفت، ولی هدیه کتاب به مسجد فقط به قرآن محدود نماند، بلکه به وقف کتاب نیز کشیده شد. اما چون وقف استفاده دائمی را ایجاب می‌کند و کتابها پاره می‌شوند یا گم می‌شوند، به لحاظ شرعی مدتها طول کشید تا فقها در مورد وقف کتاب به مسجد به توافق قطعی برسند. در اواخر قرن سوم هجری بر اساس حدیثی از پیامبر اکرم "چیزی که مسلمانان مناسب تشخیص دهند، خداوند نیز با آنان موافق است" وقف کتاب به مسجد شرعا "بلامانع محسوب شد. (العش، ۹۵).

شاید یکی از علل توجه به مسأله وقف کتاب به مسجد توسط فقها این بوده است که مسلمانان تا قرن چهارم هجری نه فقط در مساجد با قرآن و مذهب خود آشنا می‌شدند، بلکه آشنایی با علوم دیگر آن زمان مثل فقه، لغه، ادبیات، تاریخ و... نیز در مسجد صورت می‌گرفت و به همین دلیل وجود کتابهایی غیر از قرآن که برای آموزش مسلمین به کار برده می‌شد در مسجد ضروری شده بود. به نوشته محمد مکی

السباعی در کتابخانه‌های مساجد کتب الهیات در اکثریت بود، اما بویژه در کتابخانه‌های مساجد جامع، کتابهایی در موضوعات ادبی، زبان شناسی، فلسفه، تاریخ، جغرافیا، شجره نامه، حساب، نجوم، طب و حتی موسیقی جمع‌آوری می‌شد (مکی السباعی، ۲۹۹).

کتابخانه‌های مساجد گذشته دنیای اسلام بر اساس کتابخانه‌های قرآنی شکل گرفتند و مجموعه‌ای بزرگ از قرآنهای نسخه‌برداری شده بخش اساسی از کتابخانه مساجد بود. تقریباً در همه مساجد اهواز مجموعه‌های قرآنی در داخل مسجد وجود دارد، اما این مجموعه قرآن بخشی از مجموعه کتابخانه محسوب نمی‌شود و با این مجموعه قرآن

راه‌اندازی و اداره کتابخانه‌های مساجد توسط جوانان و نوجوانان پدیده‌ای است اجتماعی سیاسی که باید جدا مورد توجه قرار گیرد. احتمالاً این فعالیت جدی‌ترین فعالیت اجتماعی است که جوانان و نوجوانان با درگیر شدن در آن به تمرین اداره کار مردم توسط مردم می‌پردازند. توجه شود که مساجد را مردم می‌سازند، هیئت‌های مذهبی را مردم سازمان می‌دهند، کمیته‌ها در دوران انقلاب در مساجد تشکیل شد و بسیج نیز در مساجد شکل گرفت. گرچه در مورد بسیج بعدها نوعی دخالت دولت از طریق سپاه اعمال شد، اما در سه مورد دیگر تقریباً همواره فعالیت خودجوش بوده است. این سنت حسنه اکنون به کتابخانه مسجد نیز سرایت کرده است و جوانان و نوجوانان می‌آموزند که چگونه می‌توانند بگونه‌ای دسته جمعی کار کنند تا پاسخگویی نیازهای مطالعاتی خود و دیگران باشند. در جامعه‌ای که همه چیز از دولت طلب می‌شود، ایجاد کتابخانه و بهره‌گیری از کتابخانه مساجد بدون پشتوانه رسمی دولت پدیده‌ای است که باید با ارزش و با اهمیت تلقی شود.

مجموعه کتابخانه‌های مساجد

همه کسانی که درباره کتابخانه‌های مساجد به مطالعه پرداخته‌اند متفق القولند که قرآن اولین کتابی بود که راه خود را به مسجد گشود. عثمان خلیفه سوم بین چهار تا شش نسخه قرآن را در چهار تا شش مسجد بزرگ در سراسر جهان اسلام قرار داد. اسحاق بن مرزاق ابو عمر شیبانی متولد ۹۶ هجری متجاوز از هشتاد نسخه قرآن را که خود نسخه برداری کرده بود به مساجد کوفه سپرد (العش، ۹۳).

در ابتدا که تعداد کمتری از مسلمانان نوشتن می‌دانستند و ابزار لازم اندک بود، تعداد کمتری قرآن به کتابخانه‌های مساجد هدیه می‌شد، اما هنگامی که تعداد بیشتری از مسلمانان خواندن و نوشتن آموختند و وسایلی نوشت افزار افزایش یافت تعداد بیشتری قرآن به مساجد هدیه شد.

در سال ۴۰۳ هجری خلیفه الحاکم ۱۲۹۸ جلد قرآن خود را از قصر به کتابخانه مسجد عمر انتقال داد. احمد بن تولون نیز تعداد زیادی صندوق حاوی نسخ قرآن به مسجدی که خود بنا کرده بود ارسال داشت (مکی السباعی، ۱۸۸ - ۱۸۹).

کتابخانه‌های مسجد گرچه با قرآن‌های اهدایی شکل

کتابخانه نامیده نمی‌شود، چه در این صورت به تعداد مساجد کتابخانه مسجد معرفی می‌شود. چیزی که در عمل به وقوع پیوسته است این است که کتابخانه مسجد در سالن یا اطاقی مجزا از صحن اصلی مسجد قرار دارد. در موارد استثنایی که قفسه‌های کتابهای کتابخانه در صحن مسجد قرار دارند، قرآنها در محلی جداگانه از قفسه کتابهای کتابخانه قرار دارد و دسترسی به قرآنها تابع قواعد و مقررات دسترسی به کتابهای کتابخانه نیست.

با توجه به این که اکثریت قاطع استفاده کنندگان از کتابخانه مسجد نوجوانان هستند، مجموعه کتابخانه‌های مساجد نیز تابعی است از نیازهای مطالعاتی این گروه سنی. در عین حال سه ویژگی قابل توجه مجموعه کتابخانه‌های مساجد عبارت است از (۱) کتابهای مذهبی (۲) کتابهای اجتماعی و سیاسی و (۳) کتابهای غیر رسمی و غیر کمک درسی.

فراوانی انتشارات مذهبی بعد از انقلاب اسلامی، بویژه کتابهای مذهبی کم حجم که موضوعات مذهبی را به زبانی نسبتاً ساده مورد توجه قرار داده‌اند موجب شده است که کتابخانه‌های مساجد به لحاظ دسترسی به کتابهای مذهبی مناسب نوجوانان با دشواری مواجه نشوند. در عین حال چون بعد از انقلاب اسلامی مباحث سیاسی و اجتماعی بخشی جدائی ناپذیر از مباحث دینی شده است، اینگونه کتابها در کتابخانه مساجد جای مناسب خود را یافته‌اند و مجموعه کتابخانه‌ها را با تنوعی مطابق ذوق نوجوانان شکل داده‌اند. در مقابل، بر خلاف کتابخانه‌های عمومی که بیشتر کتابهای درسی و کمک درسی مورد استفاده قرار می‌گیرند، در کتابخانه‌های مساجد کمتر کتاب درسی و کمک درسی به مجموعه اضافه شده است و مباحث دینی، سیاسی و اجتماعی اکثریت مجموعه کتابخانه را شکل داده‌اند. این نکته نیز به دو جهت قابل توجه و با ارزش است. (۱) نوجوانان استفاده کننده از این کتابخانه‌ها متوجه می‌شوند که غیر از مطالب درسی، مطالب با اهمیت دیگری برای فراگیری وجود دارد (۲) مطالعه این کتابها خواه ناخواه بر غنای فرهنگی و بینش نوجوانان می‌افزاید و توان کتابخوانی و درک مطلب را در آنها، افزایش می‌دهد.

اهمیت اقتصادی اجتماعی کتابخانه‌های مساجد

مواردی که به عنوان تفاوت بین کتابخانه‌های مساجد

اهواز و کتابخانه‌های گذشته اسلام در بالا مورد توجه قرار گرفت، تفاوت‌هایی هستند که در شرایط فعلی به دلایل زیر بسیار با ارزش هستند.

الف. وجود سالن یا اطاقی مجزا از صحن مسجد برای کتابخانه مسجد به لحاظ مشکلات مالی بسیار زیاد برای خرید یا تخصیص زمین و بنای کتابخانه عمومی باید مورد توجه قرار گیرد. نیازی به توضیح نیست که پیدا کردن زمین مناسب در مکان‌های پر جمعیت کاری است بسیار دشوار و در بسیاری موارد غیر ممکن. در صورت وجود زمین مناسب، بودجه‌ای که برای بنای ساختمان کتابخانه عمومی باید تخصیص داده شود آنقدر زیاد است که وزارت ارشاد اسلامی قادر نیست برای هر شهر هر چند سال بیش از یک باب کتابخانه بسازد. به طوری که در سال‌های بعد از انقلاب اسلامی فقط ۲ یا ۳ باب کتابخانه آن هم در مناطقی از اهواز که نسبتاً فاقد تراکم جمعیت است ساخته شده است و غیر از چند شعبه کانون تنها دو کتابخانه کانون و پرورش فکری کودکان و نوجوانان در اهواز وجود دارد. با توجه به هزینه بسیار بالای زمین و ساختمان کتابخانه عمومی وجود سالن‌ها یا حتی اطاقهای مجزا برای کتابخانه‌های مساجد آن هم در مناطق پر جمعیت، باید غنیمتی بسیار با ارزش تلقی شود. این مورد را می‌توان در اصل استفاده بهینه از امکانات خلاصه کرد. تنها از این طریق ممکن است مقدار دسترسی مردم به کتابخانه‌های عمومی را به استانداردهای جهانی نزدیک کرد.

ب. اختصاص کتابخانه‌های مساجد به جوانان و نوجوانان نیز به دلیل جوانی جمعیت ایران نیز از اهمیت خاصی برخوردار است. جوانی جمعیت ایران یکی از بزرگترین دل نگرانی‌های مسئولان و برنامه‌ریزان، به ویژه مسئولان و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش و سایر سازمانها و مؤسساتی است که به نحوی که با این حجم عظیمی از جمعیت امروز یا فردا سر و کار خواهند داشت. جمعیت جوان ایران هم به لحاظ آموزش، هم به لحاظ پرورش و هم به لحاظ فرهنگی نیازمند توجه و رسیدگی هستند. نوجوانانی که فردای ایران در دست آنهاست باید آموزش ببینند، پرورش یابند و از فرهنگی غنی برخوردار باشند. نظام آموزش و پرورش رسماً به آموزش بسنده می‌کند، اما برای ارتقای بینش نوجوانان و تقویت غنای فرهنگی آنان با دشواریهای قابل توجه سر و کار داریم.

است. با افزایش قیمت کتابها در چند سال گذشته، دیگر نمی‌توان متوقع بود که روال قبلی دریافت هدیه یا خرید کتاب از حق عضویت و ... میسر باشد. این خطری است بسیار جدی برای رکود یا تعطیلی کتابخانه‌های مساجد.

کتابخانه‌ای که مرتباً "خون تازه" در آن تزریق نشود و کتابهای جدیدی به آن افزوده یا جایگزین نشود، مورد استقبال قرار نمی‌گیرد و آهسته آهسته به رکود و تعطیلی متمایل می‌شود. وضعیت اقتصادی مردمی که پشتیبان کتابخانه مساجد هستند و افزایش روزافزون قیمت کتابها ادامه حیات کتابخانه‌های مساجد اهواز را دشوار کرده است و رساندن کتابهای تازه به کتابخانه‌های مساجد را از طریق دیگر غیر قابل اجتناب کرده است. دو راه پیش رو داریم یا کتابخانه‌های مساجد به تعطیلی کشانده می‌شوند یا باید ادارات ارشاد اسلامی طبق برنامه‌ای مشخص به یاری این کتابخانه‌ها بشتابند. سه روش در این باره می‌تواند مورد توجه قرار گیرد:

۱. در نظر گرفتن سهمیه کتاب سالانه برای هر کتابخانه مسجد.
 ۲. در نظر گرفتن سهمیه کتاب سالانه برای هر کتابخانه مسجد متناسب با حجم مجموعه، مقدار فعالیت کتابخانه، فضای کتابخانه، ساعات کار کتابخانه و تعداد کتابهایی که به امانت برده می‌شود.

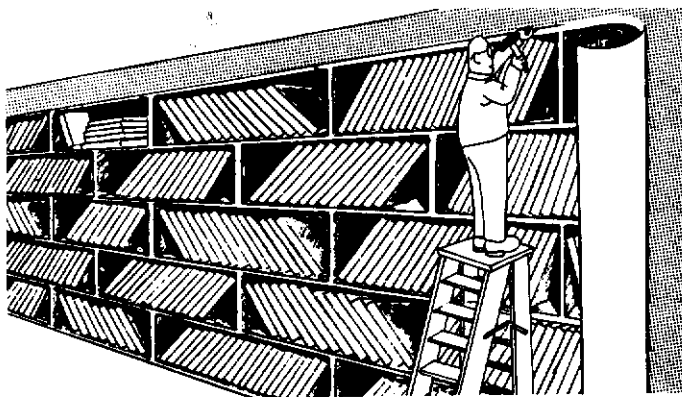
۳. استفاده از کتابخانه‌های مساجد به عنوان شعبه‌هایی از کتابخانه عمومی، فراهم آوردن مجموعه‌ای متناسب با نیازهای این کتابخانه‌ها، امانت‌دهی بخشی از این مجموعه برای مدتی محدود به صورت گردش.

ت. ساعات کار کتابخانه‌های مساجد نیز تحت تأثیر ساعات فراغت اداره کنندگان و استفاده کنندگان از کتابخانه در روزهای

کتابخانه‌های مساجد که به همت جوانان و نوجوانان بوجود آمده‌اند و مورد استفاده جوانان و نوجوانان قرار می‌گیرند مراکزی هستند که می‌توانند هم در ارتقای بینش و هم بر غنای فرهنگی آنان تاثیر تعیین کننده داشته باشند. نوجوانانی که در فعالیتهای مسجد شرکت دارند و از کتابخانه مسجد استفاده می‌کنند و یا نوجوانانی که به کتابخانه مسجد می‌آیند و به شرکت در فعالیتهای مسجد تشویق می‌شوند چنانچه به مجموعه کتابهای مناسب دسترسی داشته باشند مردان و زنان با فرهنگ و آگاه فردای ایران خواهند بود.

دو موردی که در بالا به آن پرداخته شد، امکاناتی است که به دست جوانان و نوجوانان در مساجد فراهم آورده شده و می‌باید از آنها برای اجرای برنامه‌های فرهنگی و تربیتی بهره گرفت. دو موردی که در زیر به آن پرداخته می‌شود، گرچه خود امکاناتی است که در مساجد فراهم آورده شده است، اما عدم توجه و مشارکت دستگاهها اجرایی در آنها بالقوه می‌تواند کتابخانه‌های مساجد را به رکود یا تعطیلی بکشاند.

پ. مجموعه‌های کتابخانه‌های مساجد، مجموعه‌هایی هستند که دسترسی زمانی یا مکانی در ساخت آنها بیشتر از برنامه‌ریزی دخالت داشته است. درست است که کتابهای کتابخانه‌های مساجد از صافی تربیتی و فرهنگی متناسب با ارزشهای اسلامی و اخلاقی گذشته است، اما این کتابها بدلیل در دسترس بودن در زمان یا مکان تشکیل کتابخانه به مجموعه راه یافته‌اند. این کتابها را یا جوانان و نوجوانان به کتابخانه هدیه کرده‌اند و یا مسئول کتابخانه از بودجه‌ای که در اختیار داشته، آنها را خریداری کرده است. این که در زمان هدیه کتاب و تهیه کتاب چه کتابهایی در دسترس بوده است و می‌توانسته‌اند به کتابخانه هدیه شوند یا برای کتابخانه خریداری شوند تابع قاعده خاصی هدیه شوند یا برای کتابخانه خریداری شوند تابع قاعده خاصی نبوده است. به بیانی دیگر گرچه مجموعه کتابخانه‌های مساجد از تنوع برخوردارند و تنها به کتابهای مذهبی محدود نشده‌اند، اما این کتابها طبق برنامه‌ای مشخص به مجموعه راه نیافته‌اند که مجموعه‌ای متعادل و متناسب با توانایی‌های ذهنی نوجوانان ساخته شده باشد. نکته با اهمیت‌تر اینکه، این مجموعه‌ها در سالهای گذشته که قیمت کتاب اندک بود و خانواده‌های معمولی توان خرید کتاب و هدیه کردن آن را به کتابخانه داشتند ساخته شده

عادی به ساعات بعدازظهر بین پنج تا هشت محدود است. ساعات فعالیت کتابخانه‌های مساجد در تابستان متناسب با وقت اداره‌کنندگان کتابخانه متغیر است. نکته‌ای که با مراجعه به کتابخانه‌های مساجد کاملاً آشکار می‌شود، این است که خدمت داوطلبانه افراد فعال نگهداشتن کتابخانه و اتکاء این کتابخانه‌ها به تعداد اندکی از افراد موجب می‌شود که ساعت فعال بودن کتابخانه علیرغم ساعات اعلام شده از نظم درستی برخوردار نباشد و در پاره‌ای موارد، به دلیل مشغله یا گرفتاری مسئول کتابخانه روزها یا ماههای زیادی کتابخانه تعطیل باشد.

برای جلوگیری از این وضعیت باید بر تداوم دو اصل گرایش به عملکرد یکسان مساجد و اصل تبدیل به ارزش شدن کتابخانه مساجد تأکید کرد.

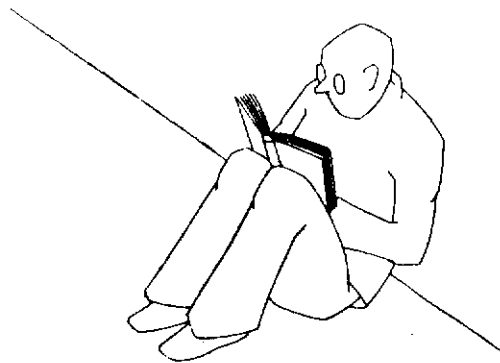
اصل عملکرد یکسان مساجد

به گونه‌ای سنتی بسیاری از فعالیتهای مساجد از روال ثابتی پیروی می‌کنند زمین توسط شخص با ایمان به مسجد اختصاص می‌یابد. عده‌ای از مردم محل، مسئولیت ترغیب مردم به پرداخت وجه جهت بنای مسجد را بر عهده می‌گیرند، بنای مسجد به مرور و متناسب با وجوه گردآوری شده ساخته می‌شود. گروهی گرد هم می‌آیند و هیئتی را به راه می‌اندازند. هیئت مذهبی برنامه‌ها و فعالیتهایی را که تقریباً کم و بیش در مساجد دیگر در جریان است الگوبرداری می‌کند. برقراری نماز جماعت، برقراری جلسات قرآن در ماه رمضان، برگزاری جشن در اعیاد دینی، برگزاری مراسم عزاداری در ماه محرم و صفر عمده فعالیتهای مذهبی است که کم و بیش همه مساجد به گونه‌ای تقریباً یکسان به آن می‌پردازند. در دوران انقلاب اسلامی تشکیل کمیته‌ها و در دوران جنگ و بعد از آن پایگاههای مقاومت بسیج دو فعالیت یکسانی است که تقریباً همه مساجد به آن روی آوردند. اینکه در نیمی از مساجد اهواز، لااقل به اسم، کتابخانه تأسیس شده است. خود نوعی گرایش به یکسان عمل کردن است. در یکی دو سال گذشته راه‌اندازی نوارخانه - مثلاً کتابخانه مسجد جزایری - و راه‌اندازی برنامه‌های آموزشی، مثلاً آموزش زبان - کتابخانه حضرت ابوالفضل (ع) - دو فعالیت دیگری است که احتمالاً در آینده در مساجد دیگر نیز شاهد آن خواهیم بود.

تبدیل به ارزش شدن کتابخانه مساجد

فعالیت‌هایی که در مساجد دنبال می‌شود، فعالیتهای مداوم و همیشگی نیست، بلکه فعالیتهایی است که در زمانهای خاصی، معمولاً ماه رمضان و ماه محرم و صفر به شدت تشدید می‌شود و در سایر ماهها یا اصلاً فعالیتی در مساجد در جریان نیست و یا اگر هست بسیار ملایم و غیر چشمگیر است. این‌که در ماه مبارک رمضان نماز جماعت با شکوه برگزار شود و حتماً جلسه قرائت قرآن برقرار باشد یک ارزش است. اینکه در ماه محرم یا صفر مساجد سیاهپوش شوند و یک یا چند دهه مراسم عزاداری در مسجد برگزار شود و اینکه حتماً در بعضی از شبهای محرم برنامه سینه‌زنی یا زنجیرزنی در مسجد اجرا شود و اینکه در روز تاسوعا و عاشورا دسته‌های مذهبی از مساجد راه بیافتند ارزشهایی هستند که همه ساله بدون دخالت دولت با جدیت به آنها پرداخته می‌شود.

دو نکته بسیار با اهمیت در مورد فعالیتهای فصلی مساجد این است که (۱) مردم مجتمع شده در هر مسجد می‌کشند توانایی و لیاقت خود را در برگزاری اعیاد یا عزاداری‌ها با تمام قوا به نمایش گذارند. به بیانی دیگر برگزاری با شکوه جشن یا عزاداری در مساجد یک ارزش و یک حسن است. هر مسجدی می‌کوشد دسته‌ای باشکوه‌تر از دیگر مساجد راه بیاندازد و جشنی باشکوه‌تر از سایر مساجد برگزار کند، و نماز جماعت و جلسه قرآنی باشکوه‌تر از مساجد دیگر راه بیاندازد. در دوران جنگ این خصیصه به پایگاههای مقاومت سرایت کرد و هر پایگاهها افتخار می‌کرد که عده بیشتری را برای پیوستن به جنگ بسیج می‌کند. (۲) برای فعالیتهای مساجد انگیزه‌ای قوی مانند ماه رمضان و ماههای محرم و صفر دخالت دارند. ارزشها و باورهای مردم به گونه‌ای است که در این ایام به سوی تجمع و فعالیت در مساجد کشیده می‌شوند و به یک فعالیت جمعی که هر فرد متناسب با وضعیت و خواست خود در آن سهیم است روی می‌آورند. قابل توجه است که هر چه عده افراد و سهم افراد در این فعالیتهای جمعی افزایش یابد رضایت خاطر بیشتری برای تک‌تک افراد حاصل می‌شود. نماز جماعتی که عده بیشتری در آن مشارکت دارند، جلسه قرآنی که عده بیشتری در آن حضور می‌یابند، سخنرانی مذهبی که عده بیشتری به آن گوش می‌دهند، هیئت مذهبی که عده بیشتری به سینه‌زنی یا زنجیرزنی در آن مشغولند، احساس

مثلاً، نمایشگاه خط و نمایشگاه نقاشی، ... بطور گردشی در کتابخانه‌های مساجد شهر.

۱۱. بهره‌گیری از طرح کساد برای کار دانش‌آموزان در کتابخانه‌های مساجد.

فعالتهایی که در بالا به آنها اشاره شد، فعالتهایی نیست که خود مساجد آنها را مرتباً دنبال کنند، بلکه تشکیلاتی که یکی از وظایفش بالا بردن غنای فرهنگی مردم از طریق کتاب است. اداره ارشاد اسلامی هر شهر - باید مسئولیت برنامه‌ریزی و هدایت این برنامه‌ها را برعهده گیرد. مکانی برای کتابخانه، امکاناتی برای کتابخانه، نیروی انسانی بالقوه فعالی برای کتابخانه‌های مساجد یا شعبه‌هایی از کتابخانه‌های عمومی در جابجای شهر اهواز که دسترسی همگان به کتابخانه را میسر می‌سازد وجود دارد، برای این‌که از این امکانات بطور شایسته و بهینه بهره گرفته شود، اداره ارشاد اسلامی باید دو وظیفه را بر عهده گیرد.

۱. مساعدت به ساخت مجموعه‌ای متناسب و روزآمد در کتابخانه‌های مساجد.

۲. برنامه‌ریزی و هدایت برنامه‌های فرهنگی متعدد و متنوع برای ایجاد انگیزه جهت حضور بیشتر نوجوانان و جوانان در کتابخانه‌های مساجد برای بهره‌گیری از مجموعه‌های متناسبی که یا بطور دائم یا به‌طور گردشی توسط اداره ارشاد اسلامی روزآمد نگهداشته می‌شوند.

هر یک از دو اقدام پیشنهادی بالا باید به گونه‌ای انجام گیرد که کماکان نوجوانان و جوانان فعال در اداره کتابخانه مسجد و استفاده‌کنندگان از مساجد نقشی اساسی تأسیس، اداره و تداوم فعالیتها را بر عهده داشته باشند و این احساس به وجود نیاید که کتابخانه مسجد یکی از واحدهایی است که دولت همه مسئولیتهای آنها بر عهده دارد.

ثواب بیشتری در تک‌تک افراد به وجود می‌آورد. مطالب بالا بر روی سه نکته تأکید دارد.

۱. اگر فعالیتی مطلوب تلقی شود همه مساجد به آن روی می‌آورند.

۲. شدت و ضعف هر فعالیت تحت تأثیر شدت وضعیت انگیزه خاصی است.

۳. فعالتهای مساجد، فعالیت جمعی است و هرچه عده‌ای بیشتری در فعالیتی سهیم باشند، احساس رضایت خاطر یا ثواب بیشتری در تک‌تک افراد به وجود می‌آید.

این سه اصل را می‌توان برای تداوم و رشد کتابخانه‌های مساجد در نظر داشت. ابتدا باید وجود کتابخانه در مساجد فعالیتی مطلوب تلقی شود. چنین به نظر می‌رسد که این مطلوبست بعد از انقلاب اسلامی مورد پذیرش بسیاری از مساجد قرار گرفته است و به همین دلیل در تعداد زیادی از مساجد که امکانات ساختمانی اجازه می‌دهد است کتابخانه مسجد به وجود آمده است.

در ماههای رمضان و محرم و صفر که انگیزه قوی برای حضور در مسجد وجود دارد کتابخانه مسجد نیز از رونق برخوردار است. آنچه که لازم است انجام گیرد ایجاد انگیزه برای حضور نوجوانان در مساجد در ماه‌های دیگر سال است. راه‌های متفاوتی می‌توان برای ایجاد انگیزه در پیش گرفت، مثلاً:

۱. تأسیس انجمن کتابداران مساجد.
۲. برگزاری نمایشگاه کتاب به صورت گردشی در مساجد.
۳. برقراری جلسات ماهانه کتابداران و استفاده‌کنندگان از مساجد.
۴. تشکیل کلاسهای کوتاه مدت کتابداری و کتابخوانی.
۵. انتخاب و معرفی کتابخانه‌های فعال، کتابداران فعال و استفاده‌کنندگان فعال.
۶. اهداء مجموعه‌های کتاب متناسب با فعالتهای کتابخانه‌های مساجد.
۷. تهیه راهنمای کتابخانه‌های مساجد و کتابداران مساجد.
۸. تهیه گزارش سالانه از فعالتهای کتابخانه‌های مساجد.
۹. تنظیم برنامه‌های بازدید کتابداران و استفاده‌کنندگان مساجد از کتابخانه‌های نمونه مساجد.
۱۰. برگزاری نمایشگاههایی از فعالتهای فرهنگی مساجد،